

VII

На другий день вибрався Славко до Краньцовської зараз по другім сніданку. Ішов у бадьорім настрої духу. Цілу передопівніч перегадкував над тим, які його вигляди на любов Краньцовської. Переконався, що дуже добрі. Видів, що вона його любить і все для нього зробить. Ішов тепер, як на жнива, збирати врожаї, що їх доля так щедро для нього засіяла. Серце в ньому хололо, а ціле тіло проймала солодка дрож. У мислі його розбирало дождання забороненого, а тим самим милішого щастя.

Ідучи попри читальню, почув Славко відти крики. Поглянув і побачив, що читальня вже докінчена. Вступив досередини. У правій кімнаті находилася крамниця, вже заповнена товарами. Петро Оском'юк обібрався за крамаря. Стояв за лядою й продавав. Купцями були самі діти, що їх поприсилали родичі за справунками. Поміж ними стояв Гринько. Закупив усю ковбасу й не знав, що з нею діяти. Держав у руках пляшку горілки й намовляв Петра, аби з ним пив. Петро не тільки не хотів пити, але ще кричав на Гринька, щоби вступився й не заважав йому.

— Але я вас дуже прошу, напийтеся зо мною. Напиймося, Петре, за Варвару, аби вона ще сконала сьогодні до вечора!

— А я тебе дуже прошу, відчепися ти від мене по добру, — відповів йому Петро.

Діти стояли, позирали на Гринька й тиснули в кулачках гроші.

— Пийте, Петре, — достоював свого Гринько. — Я хочу з вами цілу ковбасу з'їсти.

— Зараз ти будеш їсти пісок на дорозі, лиш не вступися!

Петро зачав питатися дітей, за чим вони прийшли. Як побачив Славка, сказав йому, що будинок вже скінчений.

— Зовсім скінчений? — запитався Славко.

— Зовсім.

Славко задумався. Щось мав зробити після скінчення будови й не міг собі нагадати що. Петро говорив далі:

— А вчора засудили Неважука на три доби, а нашого Потурайчина на чотири тижні. Та Неважукові байдуже, він таки сьогодні пішов сидіти. Але за Потурайчиним нам жаль. Подався ще на рекурс до вищого суду; коби йому господь поміг. Отак воно, паничу: мужикові ніщо не вільно, зараз пани замикають. Але ми собі так постановили, що нехай нас усіх посаджають до криміналу, то ми свого не покинемося. Дуже ті поляки не люблять, як русини приходять до розуму!

— Потурайчин на чотири тижні, — сказав Славко, не розуміючи навіть, що Петро говорив; він тільки чув слова, та не розумів їх значення.

“Це не те, — думав про себе, — я щось інше мав зробити”.

Вийшов надвір, бо Петрова бесіда перебивала йому думки. Тут на самоті пригадав собі. Має роздумати над тим, що йому тепер із собою зробити, адже два роки вже минає від часу вигаданих іспитів. Родичі йому скажуть, нехай уступає де до якого обов'язку. Що ж йому тепер діяти? Думав і не міг придумати ніяк. Стояв стовпом і дивився в землю. Не завважав навіть, як попри нього вилетів Гринько за Петровою підмогою. Не чув Гринькового відказування, хоч Гринько кричав порядно, але не на Петра: відказував на Варвару і присягався, що вона ще здохне до вечора.

Славко думав заєдно: що йому тепер робити, куди йому дітися? Ага! Нагадав. Адже йти там, під лубин. Чого ж він тут іще стоїть? Пішов бігцем на те своє давнє місце. Ішов хутко, широкими кроками, трохи наперед похилений. Неначе тікав перед чимсь.

Застав лубин на давнім місці. Це був лубин мішаний, синій і жовтий, під приорання. Синього більше, як жовтого. Але цвіту на нім уже взагалі менше, бо головні гони вже відцвіли. На них показалися купками, якби хто поналіплював, стручки. Неначе слимаки, такі здорові та круглі. Та й

гречка за доброю вже відцвітала. На місці цвіту показалися гранчасті зерна: одні чорні, а другі ще зелені.

Славко сів на давнім привичнім місці, крутив несвідомо дзигарі один за одним та й безперестанку кутив. Журився. За тих кілька днів назбиралося тої жури багато-багато. Забута Славком — набралася тихцем сили далеко більшої, аніж перед тим. Тепер обхопила Славкову душу, немов той гарячий перун, що обхоплює цілий будинок нараз від верха аж до споду. Не бачив Славко собі ніякого порятунку. Коби хоч та зараза мала міць над ним. Нехай би його підкосила, щоби заліг безтямки. Нехай би його завела до шпиталю і там точила його доти, доки зовсім не розточить. Але й ця надія показується Славкові марна, бо він чув, що, мабуть, із нею не матиме потіхи. Не показалася ще досі, та, либонь, уже й не покажеться.

Ще одинока розрада — спання. Тоді жура не має над ним сили. Коби хутче до обіду, ляже тоді горою. Почував в своїм серці якесь тяжке оливо. Воно прив'яже його до ліжка ланцюгами й прожене ті муки від нього.

Надбiг Лорд, зовсім мокрий. Такий пес любить лізти в воду для прохолоди. Мабуть, знайшов якусь криничку в дебрі та й там і скупався. Лорд істріпався біля Славка, скропив його водою й ліг. Виставив із морди довгий язик і дихтів борзо. Дивлячись на нього, нагадав собі Славко Краньцовську. Аж сам перед собою засоромився. Невже ж він міг припускати до своєї голови такі дурниці?! Адже це смішно й подумати, що яка-небудь жінка та візьме його на вдержання! Правда, досі Краньцовська, мабуть, його любить, але як довідається, хто він, то тим глибший буде в її очах його впадок, чим вище вона його цінить. Не почувався тепер Славко достойним ніякої жінки, опріч Варвари й на неї схожих. Не мав би вже відваги вказатися на очі Краньцовській. А на яку-небудь любовну розмову з нею тепер би його язик і не повернувся.

Отакі гадки зносили Славка, заки не пішов додому й не відігнав їх спанням.

А Краньцовська? Вона навіть не знала добре, до якого фаху лагодиться Славко. Хотіла його мати таким, яким він тепер був. Ждала на нього вчора й сьогодні. Вчора з полудня думала, що Славко чим-небудь та перешкоджений. Не була би нікому повірила, що Славко через спання не прийшов до неї. Адже вона не без радощів завважила, яким жаром він до неї горить. Сьогодні ж гадкувала собі, може, він ще нездужає. Адже він, хоч уже мужчина, та в її очах хлопець зовсім невинний. Легко могло статися, що він із надмірної, незаспокоєної пристрасті трохи хворий. І веселість і жура обхоплювали її душу на перемену з тої причини. Таке до знаку мала почування тоді, як завважила в своїй маленькій дитини гарячку, що віщувала проколювання перших зубів.

А Краньцовська знала те знемагання з любовної пристрасті. Пригадує собі тепер дуже докладно. Була тоді ще дуже молода. Мешкала з родичами в місті Х. До них приходив ізчаста медик; вона його називала “паном Ясем”. Хотів з нею женитися. Хоч родичі пантрували, то він усе виглядів таку догідну хвилинку, що цмокнув її в губки. По таких поцілунках вона завсіди почувалася якась нездорова; голова її боліла, а ціла була якась нездорова, майже в гарячці. Не розуміла тоді причини того знемагання, тепер же їй мило все те нагадати собі, бо вірить, що Славко якраз те саме переживає.

Не судилось їй вийти заміж за свого Яся, хоч любила його дуже. По скінченню медицини він пішов до Боснії й там напивав собі тяжкої хвороби. Тепер вона знає, що то за хвороба, але тоді не знала. Родичі казали, що це дуже погана хвороба, й вимогли на ній, що вона розійшлася з Ясем. Він тепер є лікарем окружним у західній Галичині. Жіє старим кавалером. Приватної практики не має ніякої, бо, мабуть, терпить на паралізу ніг. Тепер їй здається, що ліпше було б для неї, якби була вийшла за нього. Але родичі не хотіли пристати на це в жаден спосіб. Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучиться їй якийсь королевич. А то ніхто не лучався, хоч вона була не без маєства. Зашкодило їй те, що загналася в літа. Старий не мав сміливості старатись за неї, а молодий не хотів.

Тим часом батько її вмер, а їй доходила ось-ось тридцятка. Стара мати налякалася, що дочка по її смерті лишиться самотою. Для того сама постаралася про те, що в них зачав бувати Краньцовський. Гарний був мужчина. Вона з самого першу його навіділа. Та тепер уже не може порозуміти, чи та приязнь до нього мала свою причину в тім, що вона його любила, чи, може, в тім, що вважала його за свого визвольника з дівочтва.

Вийшла за нього заміж насупереч усяким пересторогам. Бо її перестерігали перед цим подружжям усякі люди. Одні говорили їй просто, а другі писали анонімні листи. Говорили їй, що Краньцовський великий п'яниця, а писали, що він нешлюбний син баронової. Але все те не відстрашило її подружити Краньцовського. Припускала, що це люди з зазвисті хотять їй відраяти. Так воно потрохи й було. Одно те, що не всьому вірила. Друге те, що нешлюбне походження не вважала ніяким гріхом, а п'янство не вважала тяжким гріхом. Думала, що як оженився, то встаткується. А третє, дійшла вже до того віку, що нікуди було їй довше ждати. Тим більше, що мати напірала на дочку доконче виходити заміж. Боялася старенька, що вже її вік недовгий.

Чи Краньцовський дійсно нешлюбний син баронової, властительки Воронич, про це Краньцовська допевне не знала. Ніколи не допитувалася про це свого подруга. Деякі події казали догадуватися, що воно зіп'явди так. Перше всього, мабуть, таки на бажання баронової, купила в неї Краньцовська двісті моргів ґрунту за своє віно. Ціна купна була дивно низька, ледве сто корон за морг. Та хоч це самі піски, то все-таки на так недавні часи в прирівнянню до мужицьких ґрунтів це купно по стороні Краньцовської було золотим інтересом, тим більше, що Краньцовський вибрав найліпший ґрунт. Далі, що зараз по весіллю побудував її чоловік на цім ґрунті теперішні будинки, а своїх грошей не мав. Мабуть, те віно дала баронова на будинки. Також дивувало Краньцовську, що мати її подруга, опріч на весілля, не показувалася ніколи до них. Краньцовська навіть не знала, де вона тепер обертається. Батько Краньцовського буцім давно вже вмер.

Щось мусила знати про це небіжка мати Краньцовської, та це знаття забрала з собою до могили. Коли Краньцовський дуже пиячив, то Краньцовська хотіла звідатись, де перебуває його мати, щоби написати їй про поведення її сина. Отже мати Краньцовської завсіди відрядила їй таке писання. Натомість у досаді грозила Краньцовському, що напише бароновій про його поведення та ще випоминала йому, що це було бажання баронової, щоб він женився, та що лиш завдяки його жінці держить його баронова в Вороничах.

Також неясна була Краньцовській справа, чи Краньцовський тут лиш завідателем баронової, чи, може, орендує її добра. Сам Краньцовський не завсіди однако говорив. Бо раз казав, що має відсилати чинш, а другий раз, що чистий прибуток. Із тим прибутком чи чиншем від'їздив Краньцовський раз до року до баронової. Але Краньцовська не знала допевне, як він ті справи поладжує. Часом навіть здавалось їй, що він лише щезає на свій звичайний "вандер".

Зрештою, їй не залежало ніщо на тім завідательстві, чи на тій оренді. Навпаки, вона все була в страху з тої причини. Боялася, що її муж проп'є колись гроші баронової, а Краньцовська для рятування його перед криміналом муситиме нарушити своє віно. Вона воліла б, щоб він спекався вже раз тих дібр баронової. Думала, що тоді не мав би за що впиватися, бо всі доходи зі свого ґрунту вона сама побирає, хоч завсіди він усе те від неї досі вмів витуманити.

Своєю дорогою в своїй недосвідченості вона дуже помилялася. Перецінювала прибутки зі свого ґрунту. Не числила те, кілька коштує її вдержання, бо це вдержання покривав Краньцовський прибутками з ґрунтів баронової. Здавалось їй, що все було би по-давньому. Вдержання би нічого не коштувало або дуже мало, а чисті прибутки зо свого ґрунту складала би! На всякий спосіб відібрала би мужеві спромогу впиватися.

А він зачав пиячити зараз по двох місяцях як оженився. Пропав тоді лиш на три дні. Небіжка мати мешкала при них. Обі вибралися відшукувати його. Найшли в жидівському шиночку обдертого, п'яного, в товаристві таких обідранців, як сам тоді був. Послухав їх і вернув з ними

додому. Взагалі на першій році вертав з нею завсіди додому, кілька разів його відшукала. А на другій році вже тікав і ховався перед нею. Мусив свій час відпячити. А той час чим далі, тим усе був довший. Зразу вистачала йому триднівка, потім — тиждень, а останніми часами менше двох тижнів не забавлявся.

За кожним наворотом додому каюся й приобіцював, що вже поправиться. А вона йому вірила за кожний раз. Попросту думала, що чей же надійде колись така пора, що він уже раз “вишумиться” й устаткується. Уже навіть здавалось їй раз, що настала така пора. Це діялося перед трьома роками, як її мати вмерла. Був тоді на своїй вандрівці, вернув на самий похорон її матері. Присяг їй тоді, що вже встаткується. Поїхав навіть із жінкою на другий день по похороні до міста й присяг у костьолі від усяких трунків на ціле своє життя. Видержав так чотири місяці. А потім як пропав, то вернув аж за два тижні.

Тоді переконалася Краньцовська, що це в нього вже така натура. Він сам не в силі її перемогти. Отож удавалася до лікарів, спроваджувала всі ліки, які де вчитала або які їй хто порадив. Коли ж і це нічого не помагало, то вона вдавалася до ворожок. Тепер уже бачить, що на його наліг ліку нема.

Від смерті матері не мала навіть перед ким пожалуватися на свою недолу. З ніким не жила, в нікого не бувала, oprіч Матчуків і своєї тітки Марії. Та Матчукам, як людям чужим, не признавалася до всього, а тітка Марія якісь дивні давала їй ради на те. Вона була стара панна. Але не з тих старих паннів, засушених, набожних і ворожиць мужчин. Навпаки, виглядала здорово і червоно, любила забавитися, особливо в мужеськім товаристві. Про неї ходили вістки, що вона ще й досі має свого старого коханка. Отож ця тітка раяла Краньцовській, щоби й вона найшла собі яку потіху, коли її подруг бавиться без неї.

Краньцовська на таку раду тільки сердилася. Думала, що тітці не штука таке говорити, бо вона не розуміє гризоти Краньцовської. Якби вона мала діти й такого мужа, то, певне, відійшла би їй усяка охота до таких жартів.

Тепер найшла собі розраду в Славковій приязні. Як тільки його бачила, забувала про все своє горе. Якась дитиняча веселість закрадалася до її серця. Навіть ті тітчині поради не здавалися їй тепер такими занадто дивними.

Але сьогодні вона трохи занепокоєна тим, що Славко не прийшов. Може бути, що він трохи знемагає. Але здається їй, що те знемагання повинно ще вчора проминути. Зрештою, вона знає по собі, що така слабкість не заважає зовсім тому, аби ще раз повторити причину слабості. А Славко, мабуть, пеститься; трошки головка заболіла, трошки зденерований та й уже має себе за хорого. Зовсім не вважає на те, що хтось, може, ще більше денервується, як його не бачить. Постановила віддячити йому тим самим добром. Завтра він уже допевне прийде до неї. Отже розчарується так само завтрашнім днем, як вона розчарувалася сьогоднішнім, бо вона поїде завтра до міста. Має орудки, що залагодити може їх і пізніше. Отже навмисне поїде завтра. Набезпечне він буде їй за те докоряти. Тоді вона скаже йому, нехай він також засмакує трохи розлуки. Так як він один день, так вона мучилася два дні. А він не має ніякого оправдання, бо прецінь приобіцяв їй прийти. Для приятелів же треба слова додержувати.

З такої причини поїхала Краньцовська на другий день до міста. Рада була, що має Славка чим подякувати. Та Славкові й не снилося відвідувати Краньцовську. Він зачав своє попереднє життя. Ходив під лубин, ховався перед людьми, немов який злочинець, і журився своєю давньою журую.

На третій день не вдалося Славкові докінчити порпання ямки. Прийшов до панотця Сенько Грицишин і питався Пазі за Славком. Пазя справила Сенька до саду. Привітом Сенька налякався Славко дуже. Так само, як тоді, коли Пазя зловила його при порпанню ямки.

Сенько переказував Славкові просьбу Краньцовського. Він вернув уже з вандрівки ще вчора ввечір. Ночував у Сенька. А тепер просить, щоби Славко доконечне зараз прийшов до Сенька.

Сенько так настоював на Славка, що Славко мусив піти. Пішов одягтися, бо був у полотнянці, без краватки.

Сенько мешкав у тій групі хаток, що недалеко двора. Отже не хотів іти дорогою попри читальню. Казав, що сюди задалеко. Він знає ближчу дорогу стежками. Як повів Славка тими стежками, то він аж язик вивалив із втоми, бо ті стежки крутилися дебрами й горбами, переходили через людські обори, забігали в ліс і губилися десь над річкою. Зате не скучно було йти, бо по дорозі прислухали розмову Йванихи з дочкою та й стрітили Грицька кривого.

Ішли краєм лісу попри Йванову хату й почули, що Йваниха картає свою дочку, Гандзю, що прийшла сьогодні до матері в гості. Сенько приостав, щоби послухати, та й Славко з ним.

Вони ж обі стояли за хатою, обернені спиною до лісу. Дочка висока, може, трохи вища від матері. Мабуть, через те що дочка держалася просто, а мати трохи похилилася.

— Та як пан до тебе залицяється, — говорила Йваниха, — то чого ти, дурна, фиркаєшся? Ти йому годи, як можеш. Пристань на всьо, що він тобі каже. Не бійся, він тобі багато не пошкодить, уже старий. Ледве волочить ті сухі ноги за собою. А будеш мати, дівко, вигоду. І гроші дасть, і одягне тебе красно, ще й горілки нап'єшся, кілька схочеш. Та й мамі принесеш. А він пан гойний. Як я була позавчора в тебе, то він мені дав ринський срібний лиш за те, аби я тебе намовляла.

— То йдіть ви з ним, — відповіла дочка, — коли він вам припав так до вподоби, а мені не розказуйте!

— Я не розказую, бо я тобі не маю що до розказу; ти вже на своїм хлібу. Але я тобі раджу так, як рідна мама: не будь, дівко, дурна! Ти з своїм розумом нічого не дослужишся. Послухай ти мене, старої. Я, будши тобою, та би собі з паном накладала, кілька би він забаг. А попри те найшла б я собі жовніра, привела на світ дитину: “Плати, пане, за гопки!” Бо нині суд не питається, від кого дитина, тільки питається, чи ти, пане, заходив собі з мамою.

— Не говоріть мені це, — відповіла дочка, — бо я не люблю й слухати за діти. Ще мені такого клопоту треба.

— Ти не любиш слухати, бо ти дурна. А що ж ти собі на світі божім гадаєш? Ти, може, рахуєш на те, що вийдеш заміж? А я тобі кажу, що нині люди помудріли. З голою... ніхто вже не хоче женитися. Шукають ґрунту або грошей. Та й за голака також не варт іти заміж. Ліпше петлю на шию та відразу вмерти, аніж у злиднях щодня конати. А так дитиня дала би-сь до мене, а сама до Львова в мамки. Кажу тобі, що двадцять п'ять корон місячне платять. Та й годують, аж розпирає.

Дочка таки не хотіла пристати на мамину раду.

— Ти собі рахуєш, що доробишся на службі. А я тобі кажу, що нічого не доробишся. Тепер нічого не маєш та й потім нічого не будеш мати. А ще собі те подумай, що за пару рік та й по твоїй службі. Поки молода, то беруть, а як постарієшся, то вон! А в Пруссах як? Не знаєш? Заки пішлють де до роботи, то ставай, дівко, перед дохторами, як до бранки. І в очі загляне, і в зуби, всюду. Чи здорова, чи не минув сороковий рік. Як найде найменший ганч, та й махай назад, відки прийшла. Ти не знаєш, як тато твій журиться, що з тобою буде? Та ти вже дівка. Твої ровесниці мають уже по двоє дітей.

Сенько зо Славком пішли, а ті дві ще далі правдалися. Славко не знав, чия прада з тих двох жінок: чи матеріна, чи доччина. Постановив запитатися Потурайчина про цю справу при найближчій нагоді. Сенько ж обстав за матір'ю. Непитаний зовсім Славком обізвався до нього:

— Іваниха правду каже. Тепер настали дуже тісні часи: як не маєш свого, то при чужім не притулишся. Де то хто давно чув за старого парубка? А тепер таки в нашій селі, таким маленьким, є щось кількох, що їм уже минуло тридцять. Про женячку їм ні гадки.

Славка заболіло дуже це слово. Він досі не задумався ніколи над тим, кілька йому літ. Мав себе ще за дуже молодого, бо бачив, що заки зачне свій самостійний прожиток, то ще не один

рочок пробіжить. А ось довідується від Сенька, що для парубка тридцять літ, то вже старість. А Славкові тридцятка вже не за горами. Погадав собі, що до старої грижі прибула ще нова. Журитиметься ще й віком, і ця жура його вже не оставить. Славко ще гірше посумнів.

Як вийшли з лісу, стрітили на стежці Гринька. Ішов супроти них. Із обох кишенів стирчали йому пляшки. Ліве лице мав червоне й напухле. Як тільки їх назирив, виймив одну пляшку й частував Сенька пивом. Сенько приостав і показував пальцем на Гринькове підпухле лице.

— А дивіться, п-паничу! — говорив Сенько до Славка, не зважаючи зовсім на Гринькову принуку до пиття, неначе Гринько не був чоловік, але якийсь пень. Так говорять про того, хто зсунувся з глузду. — Дивіться, як йому ліве лице напухло. Це з бійки; так били в морду! К-кождий б'є правою рукою та все в л-ліве лице. Тому так напухло.

А Гринько не вгавав просити. Відважився навіть припрошувати Славка до пива. А Сенько гикався далі:

— О-отак причепиться до кожного, та й б'ють. Ще якби на лівака лучив, що поправив би його в праве лице. Усе легше! Бо лівак б'є в праве лице. Але в нас уже нема ліваків. Був Іван Сав'юків, та вмер. Тепер же к-котрий відки, та все правою рукою в ліве лице! Тільки Павло Гасвий та бив ковбасою по зубах. Гринько його також частував учора в читальні. А Павло відібрав ковбасу, та по зубах, та по зубах! Ковбаса груба, тверда, а однак покришилася на дрібні шматочки. Допевне мав зуб нарушити! — Аж тепер обернувся Сенько з бесідою до Гринька: — Ану, покажи зуби, чи не вилетів котрий?

— Що там зуби? — сказав Гринько. — Напийтеся зо мною пива.

Сенько, не відповідаючи, пустився йти.

— Не хочете? — крикнув йому вслід Гринько. Підніс пляшку вгору, щоб її кинути з розмахом до землі. Але криві пальці не послужили. Пляшка вихопилася з руки й упала легко на пісок. Не збилася. Тоді Гринько зачав її товкти зап'ятком. Потім приповідав: — Отак би я Варвару. Отак її, отак!

Як нагадав собі Варвару, то товк із таким завзяттям, що пляшка трісла.

Ті два обернулися й приглядалися Гриньковій роботі. Потім пішли далі. Сенько говорив:

— Він удає Краньцовського. Д-де тобі, жебраку, рівнятися з паном жонцом. Він пан, а тебе б'є хто не хоче.

З Гриньком уже ніхто не хотів приставати. Всі ним гордили, всі ним помітували. Ніхто не вмів би сказати, з якої причини, хоч усі знали, що якраз відтепер Гринько не належить уже до людського товариства. На ділі ж причина цієї погорди була зовсім зрозуміла. Гринько не належав уже до мужицького стану. Ані господар, ані робітник. Хати не мав і не міг уже мати. Робити не здужав, бо каліка. Ще доки була надія, що ожениється з Варварою, доти люди вважали його собі рівнею. Тепер же, як ця надія пропала, то Гринько, хоч іще мав гроші, та належав уже поміж жебраків. Та й то до жебраків найбільше зненавиджених, бо молодих і злодійкуватих.

— Він удає пана жонцу, — сказав ще раз Сенько. — Учора зайшов собі до Йвана-музики, приніс горілки, пиво, ковбасу та й: “Грай мені”, — каже до Йвана. А Йван, не бійся, то також такий, що очима вздрить, то руками озьме, їсть, п'є, гроші від нього туманить та й грає, доки ніхто не видить. А як сусіди дослухалися та й стали зазирати попід вікна, а він Гринька за обшивку — та надвір: “Уступися, жебраку, не паскудь мені хати”. Ще й дав йому на дорогу кілька поличників, бо не хотів з своєї охоти вступитися.

Потім розказував Славкові про Краньцовського, як він забавляється в Івана-музики, та й хвалився, що Краньцовський дуже зчаста кінчить у Сенька свій вандер. Пані жонцова все приходить до Сенька забирати свого подруга.

— Дуже він добрий і п-порядний чоловік, — говорив Сенько, — але йому щось пороблено. Як його якась біда причепиться, то водить світами.

— Десь йому мусить бути тепер соромно, — сказав Славко. Боявся, що Краньцовський перед ним стидатиметься за своє п'янство. З такої думки робилося Славкові дуже неприємно.

Сенько подумав трохи. Не знав, що поставить у кращім світлі Краньцовського: чи сором, чи байдужість. Виміркував собі, що для пана краще стидатися п'янства. Тому обізвався до Славка:

— А-а, та певне, що має йому бути соромно. Та-же він баронової син, а то така паскуда з ним сталася цей ночі, Пив квасне молоко безперестанку, так його палило всередині. А потім уснув такий зморений, а рано коло нього (вибачте за слово) так, як коло малої дитини. Я мусив досвіта бігати ще по ром до корчми, бо не міг витримати. Ще, видно, його час не минув.

Ще перед самим порогом Сенькової хати вагувався Славко, чи йти йому доразу досередини, чи, може, заждати, аж Краньцовський його сам закличе. Дуже було йому ніяково стрітися з Краньцовським, думав, що він так стидатиметься, що й не погляне на Славка. Але Сенько не дав йому дождатися. Просив досередини.

Славко, схилившись, щоби не вдаритися в одвірок, уступив несміливо до хати.

Краньцовський сидів на лаві за столом, а перед ним мала плескатенька пляшечка з ромом, трохи надпита, та й чарка. Волосся на голові побурене, вус один удолину, а другий стирчав догори. Видко було, що вночі приліг його до подушки. Червоні очі й неголене обличчя робили його вигляд якимось страшним.

Устав, як побачив Славка, і досягав головою аж під сволок, бо хата на його зріст занизька. Заговорив до Славка захриплим голосом і здивував своєю мовою Славка не трохи. Бо показалося з його мови, що він не тільки не стидається своєї вандрівки, але, навпаки, чваниться нею. Уважає її за якийсь подвиг. Передовсім сміявся зо Славка, що Славко тоді так хутко втік від нього. Потім хвалився, що за час своєї вандрівки спав усього дві ночі. Зрештою, лиш тільки мав спання, що трохи дрімав у корчмі за столом. Хвалився також тим, що дуже мало їв, а найбільше намагав напитками. За найбільшу ж свою заслугу вважав те, що пропив усі гроші, які мав при собі, а опріч того, наробив ще чимало довгу. Капелюх, черевики й усю одежу мусив узяти наборг, бо давня була так знівечена, що викинув її до каналу. Дійсно, Славко завважив, що Краньцовський уже не в тім безполім англезі, але в літній, маринарковій одежі, що встиг її вже добре пом'яти, бо спав не роздягаючись.

Розказував ще далі Краньцовський, що теперішня вандрівка одна із слабших. Йому її перебили, тому він її не докінчив. Муситиме незабаром наново її відбувати. Давнішні вандрівки були ліпші. Передторік, пригадує собі, що на одній вандрівці та вийшов із дому в таку пору, що жито ще зеленіло та й стояло на пні. Як же вернув, то воно вже пожовкло та й геть вилягло.

— Зовсім змінилась околиця, — сміявся Краньцовський. — Тямиш, Сеньку?

— А-а ч-чому ж би я не ть-тямив? — образився Сенько. — Таж пан жонца тоді також ночували в мене.

Жалувався Краньцовський, що борода його свербить, бо непідголений. Коли ж Славко заявив готовність принести йому бритву, то він, намість відповіді, наляв собі чарочку рому, простяг трохи руку й показав Славкові. Рука з чаркою трусилась, аж ром вихлюпувався.

— Видите, як делькотить? — казав Краньцовський. — То яке ж моє голення? Я би підрізався.

Потім розповідав Славкові, яку має просьбу до нього. Просить його, щоби пішов до його пані й приготував їй на прихід Краньцовського. Залежить йому передовсім на тім, щоби його жінка не думала зле про нього. Бо він учора довідався, що мав відгороджуватися своїй жінці тоді, як вона приїздила зо Славком до міста. Також довідався, що він мав пускати про жінку якісь сплетні. Отож він дає слово честі, що нічого з того не тямить. Та баби такі дивні люди, що чоловік що ляпне по п'яному, то вони зараз роблять із того цілі історії. Він удається тепер до Славка з цілим довір'ям, що Славкові вдасться з'єднати собі його жінку.

— Ви любите держатися бабської запаски, — сміявся зо Славка. — А такі мужчини мають

послух у жінок. Скоро ви ще не заглагоїте якомсь моєї жінки, то вже й не знаю, до кого вдатися. Тоді хіба мені вертатися назад на вандер. Чи як кажеш, Сеньку?

Сенько якийсь час кривив лицем, аж укінці всміхнувся. Достоту, якби те обличчя вже забуло та й через те не могло доразу потрапити на сміх.

— Т-та хіба так.

Славко відмовився зробити Краньцовському цю послугу. Казав, що справі не pomoже, а радше зашкодить, бо він не вмів з жінками розмовляти. Славко таки не мав сміливості показатися на очі Краньцовській.

— Але ж саме така вдача, як ваша, припадає жінкам найбільше до вподоби, — говорив Краньцовський. — Ви скажіть лиш кілька слів, решту вона собі сама доповість. Уже як я вас прошу зробити мені цю вигоду, то знаю для чого. Адже...

Не міг докінчити своєї мови, така сильна гикавка його напала. Пожовк і дрижав на цілім тілі. Потім сів, ухопив із поспіхом чарку з ромом і випив. Не діждався полегші від одної. Наливав другу. Рука трусилась, а ром виливався на стіл. Випив другу, трохи полегшало. Забув, що мав Славкові сказати. Зате говорив до Сенька:

— Замало одної плящини, мусиш скочити ще по одну. Мені треба цілий день нині потрошки попивати...

— Як треба, то нічо не pomoже, — сказав Сенько. Краньцовський не переставав просити Славка. Вже не вимагав від нього нічого більше, як тільки, щоби повідомив його жінку про його поворот із вандрівки. До просьби Краньцовського прилучився й Сенько. Намовляв Славка зробити Краньцовському цю прислугу.

Славкові здавалося спочатку, що ніяким світом не згодиться піти до Краньцовської. Отже-таки вкінці послухав просьби. Найбільше промовила йому до серця Сенькова намова. Не мав своєї волі. Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертись його намові. А від часу будови читальні почував пошану до всіх вороницьких мужиків. Іще не розумів, для чого саме, але вважав їх ліпшими від себе. Вже злагодився йти, коли прийшло йому на думку, що це ще зарано. Ніколи так рано не ходив до Краньцовської, через те не мав відваги в непривичній порі показуватися до неї. Пішов би, але в одинадцятій годині, а тепер лиш пів дев'ятої. Краньцовському ж залежало на тім, щоби зараз.

— Але ж не бійтеся, — переконував Славка, — не застанете моєї жінки в негліжу. Вона встане вліті, особливо ж як мене нема дома, найпізніше в шостій годині рано. Тепер буде в кухні, а ви зайдете з другого боку від веранди.

Ще більшого заходу треба було, аніж перше, щоби спонукати Славка піти зараз, негайно, до Краньцовської. Його лякала дуже непривична пора відвідин. Мав таке почування, неначе в незвичайній порі всі мешканці й сам дім Краньцовської та стаються якимись зовсім інакшими, йому не знаними. Врешті вдалося Сенькові намовити його.

Пішов, але лишень через брак волі опертись намові. На ділі ж усе-таки лякався непривичної пори. Дивувався дорогою з поведіння Краньцовського. Надіявся застати його засоромленого, а тим часом застав його зовсім удоволеного собою. Славко не міг собі це пояснити. Але потім надумався. Адже в поведінню Краньцовського нема нічого дивного. Кілька разів Славко чув від товаришів хвальбу з того, що вони так запиваються цілими ночами. Кілько разів чванився не один, що він по-п'яному зробив таку й таку дурницю! А навіть його швагер, отець Радович, інакшої розмови з ним не має, як тільки про свої подвиги в нетверезім стані. Чим же різниться Краньцовський від них усіх? Хіба тим, що більше пропиває. Але й вони би стілько пропили, якби мали. Такий погляд, що Краньцовський негодай, розпустили жінки. Передовсім сама Краньцовська. А звісно, що жінки мають менше образования від мужчин. От Сенько вважав Краньцовського за порядного чоловіка.

По такім міркуванню постановив Славко взяти Краньцовського в оборону перед його жінкою. Через те набрав відваги зайти до неї.

Але та відвага тривала лиш доти, доки Славко не наблизився до двірських будинків. Тут відвага оставила його зовсім. Те саме почування, що наказувало йому не ворухнутися в повозці при обіймах Краньцовської, хоч дуже не вигідно сидів, те саме почування не пускало його тепер досередини. Стояв і не міг себе змусити рушитися з місця. Розумів те, що якби тут, біля нього, найшовся Сенько або Краньцовський, то він би пішов. А так стояв і вижидав, аж набере сміливості. Але чим довше вагувався, тим сміливість слабшала. До знаку, як той боягуз, що тікає зо страху. Чим хутче й довше біжить, тим більшого собі страху нагонить.

Уже переконував себе, щоби тепер вернутись, а прийти опісля. Хоч знав, що це лиш пусте оправдання, бо він і потім не прийде. Аж нараз одна думка зелектризувала його цілого й вирвала страх із коренем з його серця. Подумав собі, що це ж лучається йому добра нагода здурити Краньцовську й викрасти з її губок той смачний поцілунок, що вона йому приобіцяла. Адже вона ще досі не знає, хто він. Уважає його за рівню собі. Потім довідається, що він її здурив, але буде вже запізно. Навіть не могтимо його насварити, бо він не покажеться їй на очі. Крадена ж річ смакуватиме йому так, як і заслужена.

Сильне бажання додало йому відваги, закрило його розум темрявою. Ні про що інше не думав. Аякже?! Навіть боязкий песик та закрадається до чужої камениці аж на третій поверх, хоч знає допевне, що там його виб'ють, бо вже били не раз і не двічі. Але, може, вдасться хоч один разочок глипнути на любку.

Пішов Славко з твердою неподатною постановою. Почувався так, буцім це його послідне передсмертне бажання. Виконати має його тепер або вже ніколи. Зайшов від веранди, попробував двері, — замкнені на ключ ізсередини. Біда! Отже не налякала його ця перешкода! Зважився йти навкруги, попри кухню. Ішов, неначе той лицар помежи градом куль. Страх мав великий. Отже завзяття й відвага більші.

В сінях стояла бочка з водою, бляшана коновка й березовий віник із довгим держаком: десь, мабуть, зо стелі змітали павутиння. Не злякався. Направо двері до кухні, наліво до якоїсь кімнати. Пішов наліво.

Якась стара баба застелювала ліжку.

— Де пані? Мені зараз треба пані.

Славко говорив із поспіхом, неначе сповіщав про пожежу.

Баба покинула стелення й вийшла. Рипнули двері від кухні. У Славкових грудях застукало серце: “Уже їй каже. Ану ж Краньцовська не схоче вийти до нього?!” Радився свого забобону, одначе не розумів його відповіді. Такий був зденерований, що не міг спокійно розмовитися з своїм забобоном. Щось баба бариться. Це не добро віщує.

Аж ось рипнули знов двері. Ворог наближається. Перша битва неминуча. Баба ввійшла. Гарячим бажанням Славка було, що скоро вона йому приносить відмову, то нехай би ще не говорила. Відповідь була добра; перша битва виграна. Славко зітхнув. Переказувала Краньцовська, щоби Славко на неї заждав, вона зараз прийде. Баба завела його до тої малої світлички, де він досі заєдно стрічався з Краньцовською. Ішов через чотири кімнати якийсь роздратований. Неначе не пізнавав цих кімнат, хоч бував у них не раз. У світличці не мав відваги сісти: неспокій його не покидав.

А Краньцовська сьогодні нездужала: боліла її голова й крижі. До того ж усього, довідалася в місті про нові події, що її дратували. Постановила навіть зараз по десятій годині лягти до ліжка, щоби не бачитися зо Славком, бо вона надіялася, що він надійде. Ще навіть не чесалася сьогодні.

Відхилила трохи двері від світлички та й просила Славка, щоби їй сказав причину свого приходу, бо вона ще не одягнена.

— Я мушу, пані, з вами бачитися. Дуже важна справа.

Славко говорив із розпукою та мав намір, якби вона не хотіла ввійти до нього, силоміць відчинити двері. По голосі його пізнала Краньцовська, що він зіправди приходить до неї з такою важною справою, що її ніяк не можна відкласти на потім.

— То, прошу, затримайтеся хвильку, я зараз.

Пішла перед дзеркало. Боліла її так сильно голова, що здавалось їй, неначе лице її від того болю споганіло. Але дзеркало показувало інакше. Тільки очі стали якісь скляні, лице ж як звичайно. Вона не подобала на свої літа, здавалася молодшою. Маленечкі губки, дрібні риси лица, густі тоненькі брови, буйне волосся уймали її літ. А понад усе утлість її тіла й жвавів, непосидючі рухи робили її зовсім молодою. А саме: не так молодою, як те, що ніхто не вгадав би її віку.

Тепер накинула на себе білу хустину, щоби зовсім закрити волосся. Так прийшла перед Славка. Уважала за важнішу річ оправдувати браки своєї краси, аніж слухати новин, із якими Славко зайшов до неї. Передовсім зачала від хустини. Видко, ненавиділа її. Отже зовсім неслухно! Бо хустина прикрашала її далеко ліпше, чим капелюх. Славко забув язика в роті, побачивши маленький, кругленький кружечок, що ще докладніше виднівся при білій хустині.

Нарікала також Краньцовська на свою поранню спідницю. Та й це неслухно, бо вона додавала її утлій постаті якоїсь тасмничості. Глядячи на неї в тій звичайній ноші, Славка аж серце заболіло. Із заздрісним сумом думав собі, що вона дуже гарна, напрочуд!

Краньцовська сіла й узялася рукою за чоло; від бесіди розболіла її голова ще дужче. Потім завважила, що Славко стоїть біля неї.

— Сідайте ж, пане Славку, не церемоньтеся. Не повірите, як мене голова болить: я навіть не завважила, що ви стоїте.

Славко сів і сказав їй, що Краньцовський уже вернув.

— То це та важна справа? — Хвильку мовчала й знов хапалася рукою за чоло. — Я знала, що він вернеться; вчора довідалася в місті.

Тут Краньцовська розповіла Славкові, що її муж дістав від пана Шубравського кільканадцять тисяч корон на агітацію. Бо вибори до сойму вже розписані, а пан Шубравський кандидує.

— А то все на мою голову. Він гроші проп'є, а я потім мушу платити. Я вчора радилася тітки, що маю робити. Тітка раяла не дати ані крейцара. Але то все так діється: кажуть мені, що не потребую платити, а потім та сама тітка лякає мене скандалами, якби я її послухала й не заплатила. Бо він уміє тітці придобритися.

Хоч була хора, отже розговорилася: так дуже допікала їй та виборча агітація її мужа. Може бути, що він ці гроші не пропустить, але зате матиме нагоду зараз по виборах завдати собі новий вандер, а кошти цієї прогулки вже вона заплатить. Було би лучче сталося, якби приятелі пана Шубравського не могли були відпитати її мужа. Нехай би був отам, де западався. Все би менша страта, аніж при цій новій події. А так його відшукали на те, щоби тепер зовсім явно міг тягатися по селах.

— І який він із біса хитрий, — говорила далі. — Вже вдається до вас за посередництвом. Чи знаєте, для чого він вас посилає? Він думає, що я піду по нього. Бо, очевидно, не мав лица сам приходити. Я досі була така дурна, що ходила по нього. Кажу вам, ціла комедія виходила з того. Варто сміху. Я тепер не можу вам те все розказати, бо хора. Але як виздоровію, то розповім вам докладно про ті комедії. Бо він по таким повороті клякає передо мною, перепрошує, присягається, що вже більше мене саму не лишить.

Знов ухопилася рукою за чоло, бо біль голови не дозволяв їй нагадати собі, що ще мала сказати Славкові. За хвилю пригадала:

— Він прислав вас, а не кого іншого, бо ніхто вже в селі не важиться йти до мене з таким посольством. Бо я кожного сварю. А він до вас удався. Хитрий! Але й я вже навчилася хитрості.

Не піду, щоби мав там сконати. Яким лицем вийшов із хати, нехай таким входить. Я вас прошу, щоби-сте йому це сказали. А ще ліпше зробите, як зовсім не покажетеся йому на очі. Це буде для вас ліпше. Бо він як унадиться, то приходитиме до вас після вандрівок на ніч.

Славко вважав, що тепер уже надійшов слушний час сказати Краньцовській своє бажання. Заки вона до нього надійшла, склав собі був цілу фразу на цю тему. Одначе тепер не міг зважитися цю фразу їй повторити. Обізвався тільки несміливо:

— А я би просив ту обіцянку.

Вона силувалась усміхнутися. Та скривила лишень болюче своє лице, але на сміх не спромоглася.

— Тямлю дуже добре, пане Славку! Але мусите мені цей раз вибачити. Хіба ж не видите, яка я хора?

Зневіра й розпука обгорнула його душу. Думав, якими словами нап'ятнувати таке її поступування. Врешті сказав:

— Я догадувався, що ви, пані, відложите знов на завтра.

Вона ж йому хутко відповіла:

— Але ж, пане Славку, не будьте дитина. Чи ви не розумієте, що то значить слабкість? А опріч того, я така зденервована тим, що мене ще чекає з тою агітацією! Вірте мені, так мене голова болить, що я вас ледве бачу. Даю вам слово честі, що як тільки трохи успокоюся, то зроблю вам усе без вашої просьби. Ви не маєте за що мені докоряти. Адже ви самі не приходили через два дні. Певне, були-сте хорі. Але все не так, як я тепер, а отже-таки не прийшли.

Славко налякався. Йому здавалося, що вона говорить про його заразу. Але прикмета затаювати в собі свої тайни не оставила його й тепер. Сказав їй, що він не був і не є хорий.

— Тим гірше для вас. Бо я не винна, що ви прогавили нагоду.

— То не маю вже чого надіятися? — запитався він сердито.

Вона аж просилася:

— Але ж, пане Славку, змилуйтеся! Кленуся вам на все в світі, ну, на нашу знакомість, що це сьогодні неможливо. Ви порозумійте, що до такого поцілунку, як я вам приобіцяла, людина мусить мати відповідний настрій. А я не те що не маю настрою, але присягаю вам, що якби мене хто доторкнув пальцем до лица, то я би крикнула. Така я нервова.

Славко відвернув голову й дивився десь убік. Вона його знов просила:

— Не дуйтеся-бо, пане Славку! Прийдіть завтра, я трохи успокоюся. Дійсно, не знаю, як вам те сказати, щоби ви порозуміли. Одним словом, по тім усім, що я перебула вчора в місті, потребую щонайменше три дні, аби прийти до себе. А отже для вас роблю виїмок. Завтра, як лиш трошки успокоюся, то виконаю свою обіцянку. А сьогодні, вірте мені, що це неможливо. Зрештою, як упретесь, то вже пристану на ту муку. Але аби-сте знали, що почувете такий само смак, як там, у лісі! А ще, до того, буду кричати та й нарікати, що через вас болить мене гірше голова.

— Та я не думаю вас примушувати, коли не хочете, — відповів Славко сумно.

Вона встала:

— Який же бо ви невірний. Годі мені вас переконати. А я вам даю найсвятіше слово честі, що лишень із трудом здержуюся, щоби не показати вам своє роздратування. Ось подивіться, що я в приступі роздратування зробила. Та хоч знаю, що з цього вийде маленький скандал, отже-таки не покинуся свого.

По цих словах вийшла до другої кімнати. Якийсь час шукала й найшла запечатаний лист. Взяла його в руки й застановлялася часочок над тим, чи би не вволити Славкову волю. Не могла ніяк. Ще би за один поцілунок нічого їй не сталось. Але вона була певна, що він не вдоволиться одним. А тоді вона може заслабнути на правду та й пролежати довгий час у ліжку. Зрештою, боїться, що зі зденервування може так поводитися супроти нього, що він це візьме за зневагу. А

опріч того, зденервування й біль голови додавали їй упертості. “Адже, — думала собі, — я маю також право домагатися від першого поцілунку якоїсь приємності...”

Вернулася й показала Славкові лист. Був заадресований до пана Шубравського.

— Я написала тут цілу правду й не перебирала зовсім у словах. Скоро пан Шубравський так забаг бути послом, то нехай сам іде людей розпивати та перекуплювати. Нехай сам покаже з себе ошуста та дурисвіта. Слово в слово я йому так написала. Як не вірите, то я лист розпечатаю.

Славко не домагався цього. Вона знов хапалася за чоло, бо біль голови не зволяв їй нагадати собі дальших слів листа:

— Я знаю, що з цього вийде маленький скандал, бо те саме можна було написати трохи делікатніше. Але нехай уже так лишиться. Зрештою, мені вже все одно: пан Шубравський знає, що за зіллячко мій муж. Та, мабуть, їм таких треба.

Славко сумував. Навіть не застановлявся над її словами.

Тільки відчував розпуку, що вона не хоче вволити його волі. Вона ж була зденерована, тож його сум не м'якшив її серце, а радше дратував її. Більше з привички, як зо щирості, просила його, щоби не гнівався:

— Не хочете мене зрозуміти, пане Славку. А я вам кажу щирю правду, що зараз лягаю до ліжка, така я хора.

Він вийшов, не слухаючи її запросин, щоби навідався до неї завтра. З мужеської вдачі задержав Славко ненарушену одну прикмету, що в таких справах не хотів розуміти ніяких реченців. Така забаганка має бути йому виконана зараз, негайно.

Ішов, неначе вибитий. Розмірковував собі, що це все не для нього. Не дивувала його зовсім відмова Краньцовської. Мав таке переконання, що це заслужена для нього річ. Яким же правом він, безспитенко, найгірший понад усіх, та посмів мріяти про якесь приятельство з такою панею?!

“Копнула мене в порядку, — думав собі, — ще хибувало, аби мене вибила по пиці, як Варварка Гринька!”

Дивувався тільки, що його про це забобон не перестеріг. Але ні! Перестерігав, лишень Славко не розумів його віщого голосу. Адже вже для того, що він ішов до Краньцовської такий певний своєї справи, та не могли його відвідини вдатися. Він же хотів уже вертатися з дороги. Лишень неподатна постанова викрасти в Краньцовській її приобіцянку спонукала його зайти досередини.

З другого ж боку, якої мари казала йому Краньцовська підстригати вуса? Хіба вона ще на добавок кепкувала собі з нього! Аж голову похилив і приспішив ходи з сорому. Може, підстрижені вуса споганили його дочиста. Адже мати жалувала дуже за його вусами та й казала, що йому негарно з підстриженими. А він, дурень, та вірив Краньцовській. Коли б казала йому голову обголити, то обголив би був! “З нудьги, що чоловіка нема при ній, та забавлялася мною. А я, дурень, підстригав вуса, купував воду на волосся, робив із себе варіята на її втіху. Тото десь обоє з Краньцовським сміятимуться надо мною!”

Уявляв собі, як Краньцовські регочуться, аж за боки беруться. Лють розбирала його страшенна.

— Ах ти шельмо! — сказав до себе вголос.

Тепер розумів Гринька дуже добре. Можна жінку любити, а разом із тим ненавидіти з цілої душі. Уже перед тим не раз сердився на Краньцовську. Але та сердитість обхоплювала його мимохіть, без наміру. Тепер же ненавидів її з цілою свідомістю. Любов і ненависть одна одній помагала, й обі рвали Славкове серце на шматочки.

Думав уже навіть над тим, щоби якось помститися на Краньцовській. Але чувся безсильний супроти неї. Це його також боліло. Порадив собі так, що творив у своїй голові такі події, в яких він знущається над Краньцовською. Фантазував собі дуже немилі ситуації для неї та ще й приповідав їй: “Оце тобі за те, що так мене обдурила!”

Якби ті його фантазії справдилися, то хто знає, чи Краньцовська осталася б між живими?